

EŞZAMANLI VE ARTZAMANLI BİR KARŞILAŞTIRMA: FATİHA SÛRESİNİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ

Fatih ERBAY*

ÖZET

Türk lehçelerinin kelime hazinesinin daha rahat görülebilmesi ve tarih boyunca kelime hazinesinde ne zaman, ne gibi değişikliklere uğrandığının tespitinde baş vuracağımız kaynaklardan ilki dinî metinlerdir. Bu bakımdan İslâm dinini kabul eden veya bu dinden etkilenen Türklerin hemen her lehçesine tercümesi yapılmış olan Fatiha sûresi önem taşımaktadır. Yaptığımız çalışmada art zamanlı bir inceleme yapabilmemiz için Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesine ait metinler; eş zamanlı bir inceleme yapabilmemiz için Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Uygur Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesine ait metinler esas alınmıştır. Metinlerin kelime hazinesi, cümle kuruluşları ve ek kullanımları karşılaştırılarak dinî metinlerde yer alan Türkçe kelime sıklığı ve Türkçe kelime kullanımları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, artzamanlı, eşzamanlı, Fatiha sûresi

A SYNCHRONIC AND A DIACHRONIC COMPARISON: THE TURKISH TRANSLATIONS OF THE SURAH AL-FATIHA

ABSTRACT

Religious texts are the first resources to apply to find out the vocabulary of the Turkish language dialects easily and to identify when and how of the transformations in vocabulary throughout the history. Therefore, Surah Al-Fatiha, which has been translated into almost every dialect of the Turks who have adopted Islam as their religion or been influenced by it. In this study, have been based on the texts of Turkish Karahan language and the Ancient Anatolian Turkish Language for a diachronical research, and the texts of the Turkish Language of Turkey, Azarbaijan Turkish, Uighur Turkish, Tatar Turkish and Kazakh Turkish. Comparing the vocabulary, sentence structures and additional uses of the texts, the Turkish word frequency and its use have been the matters of this research.

Key Words: Turkish dialects, synchronic, diachronic, Surah Al-Fatiha

* Araş. Gör. SÜ., Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Türk dilinin gelişim devrelerini takip edebilmemiz için yapılacak gramer çalışmalarında Kur'an tercümelerinin önemi büyüktür. Türklerin İslâm dinini kabul etmesinden sonra hemen her devirde ve bu dini kabul eden Türklerin her lehçesine tercümesi yapılan bu dinî kitap, anlambilim ve sözlükbilim çalışmaları için kaynak niteliğini taşımaktadır.

İlk Kur'an tercümelerini ikiye ayırabiliriz: İlki kelime kelime tercümesi yapılan satırlı tercümeleridir (ör: Karasoy 2004; ATA 2004). İkincisi ise, tüm âyeti bütün olarak Türkçe cümlelerle karşılayan, dizimi orijinal metnin diline göre değil, Türkçenin söz dizimine göre yapılan tercümelerdir. Satırlı (kelime kelime) Kur'an tercümelerinde Arapça kelimenin karşılandığı Türkçe kelime hemen alt kısımda yer almıştır. Böylece hangi Arapça kelimenin hangi Türkçe kelimeye karşılık geldiği rahatça bulunabilmektedir. Yine Türkçe kelimenin nasıl kullanıldığını, Arapça karşılığı yardımıyla hangi lehçede, hangi dönemde, hangi anlamlara geldiğini bulmak kolaylaşmaktadır (Eckmann 1996:255).

I. DİNÎ ESERLERİN TERCÜME EDİLDİĞİ DİLE KATKILARI

Dinî eserler çevirisi yapılan bütün dilleri etkilemiştir. Bu bağlamda, İncil'in Batı dillerine etkisi büyük olmuştur. Ancak bu konu hala tam ve eksiksiz olarak incelenememiştir. Dilin kaynağı ve çeşitliliği konusunda birçok dilbilimcinin İncil'den yararlandığı muhakkaktır (Harris-Taylor 2002:33). İncil'in birçok Batı diline yapılan çevirisi, tercüme edildikleri dilin kullanımdan düşen kelimelerini gün ışığına çıkarmıştır. Meselâ Martin Luther'in Almancaya yaptığı İncil çevirisi ortak Alman diline sayısız katkılarda bulunmuştur (Sevim, http://www.insanbilimleri.com/makaleler/linguistik/martin_luter.htm/ 07. 12.2005).

Türklerin İslâm dinini kabul etmelerinden yaklaşık bir asır sonra ilk Kur'an tercümeleri de başlamıştır. Yüzyıllarca tercümeleri yapılan bu dinî metinler kuşkusuz Türk diline de yarar sağlamıştır. Tercümelerin birçoğunda Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar bulunmuş ve ilk dönem dinî terminolojinin Türkçeleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

Bilindiği gibi Süleyman Çelebi'nin "Vesîletü'n-Necât"ındaki birçok tabir ve kelime konuşma diline girmiş ve "Vesîletü'n-Necât"taki yabancı kelimeler bizzat Süleyman Çelebi tarafından Türkçeleştirilmiştir. Dinî metinlerin çevrilmesi ve tarihî dönem içerisinde Türkçeye kazandırılması, özellikle Türk lehçeleri arasında ortak dil kavramına büyük katkılarda bulunmuştur.

II. TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİ

Türklerde dinî eserleri tercüme etme geleneği, İslâmiyet'ten önce kabul ettikleri Budizm, Maniheizm, Brahmanizm gibi dinlere ait eserlerin Türkçeye tercümesi ile başlayarak Türklerin X. yüzyılda, İslâm dinini kabul etmeye başlamalarından yaklaşık bir asır sonra yapılan Türkçe Kur'an tercümeleri ile devam etmiştir. Bu yüzyıllarda Horasan ve Maverâü'n-nehr bölgesinin, ordusu ve kumandanları Türk olan Samanoğulları'nın eline geçmesi ve Mansûr b. Nûh'un Kur'an tercümeleri için bir mütercim komisyonu kurması ile ilk tercüme çalışmaları başlamış (İnan 1961:7-8) ve Kur'an, Taberî'nin hacimli tefsiri esas alınarak Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu ilk Kur'an tercümesi Türkçe tercümeler için örnek olmuştur (Ata 2004: IX-X).

Türkçe ilk Kur'an tercümesi Aysu Ata tarafından çalışılmıştır. Bu nüsha, Türkçe yanında Farsça tercümeyi de içeren satırrası, kelime-kelime tercüme yapılmış bir eserdir (Ata: 2004).

Büyük Selçuklu dönemine ait Kur'an tercümeleri hakkında bilgimiz yoktur. Bunu Selçukluların resmî dilinin Farsça olmasına ve yazı dili için Arapça ya da Farsçanın kullanılmasına bağlayabiliriz (Köprülü 1926: 239). Büyük Selçuklu devrine ait Türkçe eserlerin azlığı da bunda etkili olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe tercümeleri Anadolu beylikleri döneminde kısa sûrelerin tercüme ve tefsirleri şeklindedir. Bu tercümelere örnek olarak Burdur Vakıf ve Halkevi Kitaplığında bulunan 1234 numaralı Tebâreke tefsirini¹ verebiliriz. Eser İshâk Beg b. Murâd Arslan'a atfen yazılmıştır. Ahmed Ateş'in incelemesine göre eser XIV. yüzyılın ilk yarısına aittir (Ateş 1948: 172). Osmanlı Devleti döneminde de

¹ Bu eser daha sonra Konya El Yazmaları Kütüphanesine nakledilmiş ve 99 numaraya kaydedilmiştir.

Kur'an tercümelerine kısa sûrelerle katkıda bulunulmuştur. Bu Kur'an tercümelerinin XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyılın başlarına ait olduğu sanılmaktadır (İnan 1961: 16).

III. DEĞERLENDİRME

a. Fatiha Sûresinin Türkçe Tercümeleri

Çalışmanın amacı, aslı Türkçe olmayan bir metnin, tarihî ve çağdaş lehçelere aktarılmış şekli esas alınarak; bu lehçelerde nasıl işlendiğini, hangi kelimelerin kullanıldığını tespit etmektir. Bütün lehçelerde ortak metin, ortak kültürün bir sonucu olduğu için, tüm lehçelerde tercümesi yapılmış olan en uygun metnin dinî esaslı bir metin olduğu düşüncesiyle, Fatiha sûresi çalışılmaya uygun bulunmuştur. Art zamanlı ve eş zamanlı bir inceleme yapabilmek için, art zamanlı olarak Karahanlı Türkçesi (K.T.) (İnan 1961: 25-26) ve Eski Anadolu Türkçesine (E.A.T.) (Topaloğlu 1976) ait metinler; eş zamanlı inceleme yapabilmek için ise Türkiye Türkçesi (T.T.) (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli 1987 : VIII), Azerbaycan Türkçesi (A.T.)², Uygur Türkçesi (U.T.) (Kuran Kerim Uygurça Tercimesi 1986 :2), Tatar Türkçesi (Tat. T.) (Kor'an Tefsire 1994 :4) ve Kazak Türkçesine (Kzk. T.)³ ait metinler olmak üzere yedi ayrı metin incelenmiştir. Değerlendirme bölümünde karşılaştırmalı metin sonda verildiği için bütün yapılar üzerinde değil, önem arz eden yapılar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

b. Tercümelerin Kelime Hazinesi

Türk lehçelerinin kendilerine has kelime hazineleri bulunmaktadır. Ancak bu kelimelerin bir bölümü “Temel Lehçe” düzeyinde bir kısmı da “Genel Türkçe” düzeyinde birbirleriyle örtüşmektedir. Meselâ Oğuz grubuna giren Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerinin kendi aralarında örtüşme oranı yüksek olmasına rağmen Kıpçak grubuna dahil Kazak Türkçesiyle örtüşme oranı düşmektedir. Bilineceği üzere bu örtüşme oranına lehçelerin aynı

² Metnin basım yeri ve tarihi bilinmemektedir.

³ Metnin basım yeri ve tarihi bilinmemektedir.

lehçe grubunda olması, tarih boyunca siyasî, sosyal, kültürel ilişkilerde bulunmaları etki etmektedir (Uğurlu 2004: 30).

Karahanlı Türkçesiyle kaleme alınmış metinde dikkatimizi çeken ilk özellik kelime hazinesi olmuştur. Bu metinde yer alan *uğan* “Tanrı, kadir”; *iği* “sahip, efendi, Tanrı”; *bağırşak* “şefkatli, lütfekar”; *tınlıg* “canlı”; *ögtül* “hamd, övgü”; *ögdi* “methiye” kelimeleri ve metinde yer alan bazı ekler bize metnin eskiliği hususunda ipuçları vermektedir. Eski Anadolu Türkçesine ait Fatiha sûresi tercümesinin kelimelerine baktığımızda Karahanlı Türkçesine ait metinde bulunmayan *kağanıl*- “gazaba uğramak”, *eylük* “iyilik, güzellik” kelimeleriyle karşılaşmaktayız.

Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçelerine ait tercümeler karşılaştırıldığında dikkat çeken kelimelerden biri *yanut* kelimesidir. Bu kelime iki metinde de “âhiret, ceza günü” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin metinlerde kullanılışından yola çıkarak Karahanlı Türkçesi döneminde kelimenin *yanut* şeklinde kullanıldığını ve anlamın bu kelimeyle karşılandığını çıkarabiliriz. Ancak Eski Anadolu Türkçesine ait tercümede *yanut* kelimesi kullanıldıktan sonra açıklama yapılma ihtiyacı hissedildiğinden olsa gerek, sayfanın kenarına “kıyâmet gününde” notu düşülmüştür. Buradan yola çıkarak *yanut* kelimesinin Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde “ahiret, kıyamet” anlamlarında kullanıldığını ancak Eski Anadolu Türkçesi döneminde kelimenin kullanımdan düştüğünü söyleyebiliriz.

Metinlerde yer alan kelimelerdeki farklılığı incelediğimizde iki husus dikkatimizi çeker. Bunlardan ilki telaffuzdan kaynaklanan farklılık, ikincisi ise kelime kullanımından doğan farklılıktır. Bu konuda Kazak Türkçesini ikinci kısma dahil edebiliriz.

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesine ait Fatiha sûresi tercümeleri arasında kelime hazinesi yönünden fazla bir fark yoktur: ör. hamd (T.T.) – hemd (A.T.), âlem (T.T.) – alem (A.T.), sana (T.T.) – sene (A.T.), doğru (T.T.) – dogru (A.T.) ...

Metinlerdeki *yardım* (*medet*) ve *doğru* kelimelerini karşılaştıracak olursak; Türkiye Türkçesi ile yazılmış tercümede *medet* (yardım) şeklinde geçen kelime, Karahanlı Türkçesine

ait metinde *yarı*, Eski Anadolu Türkçesine ait metinde *arğa*, Kazak Türkçesine ait metinde *cardem*, Uygur Türkçesine ait metinde *yardem*, Azerbaycan Türkçesine ait metinde *kömek*, Tatar Türkçesine ait metinde *yardem* şeklinde geçmektedir. Yine Türkiye Türkçesi ile yazılmış metinde yer alan *doğru* kelimesi, Karahanlı Türkçesine ait metinde *köni*, Kazak Türkçesine ait metinde *tuvra*, Uygur Türkçesine ait metinde *toğra*, Azerbaycan Türkçesine ait metinde *dogru*, Tatar Türkçesine ait metinde ise *turı* şeklindedir.

Kazak Türkçesine ait Fatiha sûresi tercümesinde kelime hazinesi olarak dikkat çeken ilk husus, tercümede kullanılan kelimelerin, diğer çağdaş lehçelerle yazılmış metinlerde kullanılan kelimelerden değişik oluşudur. Bu değişikliği Kazak Türkçesinin ait olduğu lehçe grubunun uzaklığıyla açıklayabiliriz. Diğer metinleri kelime hazinesi olarak karşılaştırdığımızda bazı kelimelerin aynı olduğunu bazı kelimelerinse küçük ses değişiklikleriyle yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak Kazak Türkçesine ait tercümede, diğer metinlerde kullanılmayan birçok kelime kullanılmıştır: ör. *oşra*- “karşılaşmak, rastlamak”, *erekşe* “fevkalade”, *şamkor* “koruyucu”, *meyrimdi* “merhametli” ... Kazak Türkçesine ait metinde bu gibi kelimelerden başka, diğer çağdaş lehçelerin Fatiha sûresi tercümelerinde kullanılmayan bir hayli ses değişikliğine uğramış kelimeler de yer almaktadır: *tuvra* “doğru”, *cardem* “yardım”, *col* “yol”, *basta*- “başlamak” ...

c. Tercümelerin Ek Kullanımları

-ğan / -gen sıfat-fiil eki Karahanlı Türkçesine ait metinde kullanılmıştır: ör. törü-gen, yarlığa-ğan, ögtüle-gen... Çağdaş diğer metinlerde meselâ Uygur ve Kazak Türkçelerine ait metinlerde Karahanlı Türkçesine ait tercüme metnindeki eke uygun olarak -ğan ve sert sessizlerden sonra -қан şeklinde kullanılışına rastlanmıştır: ör. (U.T) yoluқ-қан, az-ğan. ör. (K.T.) ülendir-gen, oşra-ğan, adas-қан. Tatar Türkçesine ait metinde ise ekin –ken /-kan /-gan şekilleri görülmektedir: ör. töş-ken, adaş-kan, adaşma-gan, açuvlandırma-gan. Azerbaycan Türkçesinde bu ek artık –an/ -en şeklindedir: ör. (A.T.) ol-an, az-an. Türkiye Türkçesine ait Fatiha tercümesinde bu sıfat-fiil eki kullanılmamıştır. Bu ekin yerine –mış / -miş sıfat-fiil eki kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesi ile yazılmış Fatiha tercümesinde dikkat çeken bir diğer husus isim hâl eklerinin yazılışlarıdır. Metinde yönelme hâli için -ka (ör. tınlığ-ka, Telri-ka, yol-ka, yolın-ka); ayrılma hâli için -dın/ -din (ör. sin-din, yol-dın); yükleme hâli için -nı /-ni (ör. mü'minler-ni, ajunluğlar-nı, biz-ni); ilgi hâli için -nıl/-nıl (ör. anlar-nıl, küni-nıl) ekleri kullanılmıştır. Buna karşılık Eski Anadolu Türkçesine ait tercümede yönelme hâli için -e / -a (ör. eyle-meg-e, sañ-a), bulunma hâli için -de (ör. günin-de), ayrılma hâli için -den (ör. sen-den), ilgi hâli için -nuñ / -uñ (ör. Tañrı-nun, anlar-uñ) ve vasıta hâli için -ıla (ör. adı-y-ıla) ekleri kullanılmıştır.

Hâl ekleri çağdaş lehçelere ait metinlerde farklılık göstermektedir. Meselâ Uygur Türkçesi ile yazılmış Fatiha tercümesinde yönelme hâli için -ga (ör. Allah-ga, yol-ga, yol-i-ga); yükleme hâli için -ni (ör. biz-ni); ilgi hâli için -nıñ/-niñ (ör. kün-i-niñ, yoluğkanlar-nıñ) ekleri kullanılmıştır. Kazak Türkçesine ait metinde ise yönelme hâli için -ga/-ke/-a (ör. col-ga, ni'met-ke, Alla-ga, aşuv-ga, col-ı-n-a); yükleme hâli için -di (ör. biz-di); ilgi hâli için -nıl/-nıl/-ıl (ör. Alla-nıl, sin-ıl, kün-i-nıl) ekleri kullanılmıştır. Tatar Türkçesi ile yazılmış metinde yönelme hâli için -ga/-ge/-a (ör. yul-ga, kesheler-ge, yul-ı-n-a); ayrılma hâli için -dan (ör. yul-dan); bulunma hâli için -da (ör. dönya-da); yükleme hâli için -nı (ör. yul-nı); ilgi hâli için -nêl (ör. kesheler-nêl, könê-nêl) eki yer alır. Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yazılmış tercümelerde hâl ekleri aynıdır: ör. yol-u-n-a (A.T.), Allah-a (T.T.); Hag-dan (A.T.), sen-den (T.T.); gün-ü-nün (A.T.), gün-ü-nün (T.T.)...

ç. Tercümelerin Cümle Kuruluşları

İncelenen Fatiha sûresi tercümelerini cümle kuruluşları bakımından üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki satır-altı (kelime kelime) tercüme yapılan Karahanlı ve Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerdir. Bu metinler Arapçadan kelime kelime tercüme yapılmış olmasından dolayı cümle kuruluşları bozuktur. Bu bozukluğu metnin dinî olmasından dolayı hataya düşme endişesine bağlayabiliriz:

ör. K. T. : “*rûzî berigli yarlıkağlı*”.

Karahanlı Türkçesine ait tercümede sadece bir âyet cümle kuruluşu bakımından düzenlidir.

ör. K. T. : “*Sini birlep sała tapınur miz yana sindin ol yarı tileyür miz*”.

Cümle kuruluşları yönünden ikinci bölüme Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Kazak Türkçesi gibi çağdaş lehçelere ait metinler girmektedir. Bu lehçelere ait tercümeler genellikle düzenli cümlelerden oluşmaktadır. Ancak Azerbaycan Türkçesine ait tercümede diğer lehçelerin aksine sadece üç düzenli cümle kuruluşu bulunmaktadır. Burada dikkatimizi çeken bir diğer husus da çağdaş lehçelerde yapılan tercümelerin cümle dizimi bakımından birbirine benzemesidir.

ör. T. T. : “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.*”

A. T. : “*Biz yalnız sene ibadet edirik ve yalnız senden kömek dileyirik.*”

U. T. : “*(Rebbimiz) señila ibādet kılmiz ve sendinla yardım tileymiz.*”

Tat. T. : “*İy terbiyeçébéz Allah! Béz siña gına gıybadet kılábız hem her eşébézde sinnen géne yardım sortybız.*”

Kzk. T. : “*(Ey Alla) sağan ğana kılşılık kılamız eri senen ğana cardem tileymiz.*”

Cümle kuruluşu olarak üçüncü bölüm ise tercümenin yanında açıklama cümleleri veya kelimelerinin kullanıldığı tercümelerdir. Bu bölüme özellikle Eski Anadolu Türkçesi ve Tatar Türkçesine ait olan metinleri örnek olarak verebiliriz. Burada metnin tercümesinin yanında açıklamalara yer verilmiştir. Bu açıklamaların Tatar Türkçesi metninde çok sık kullanılması metni bir tercümeden çıkarıp “meal” seviyesine yakınlaştırmıştır.

ör: E. A. T. : “*Yolu anlaruñ kim eylük eyledüñ anlaruñ üzerine kaçınılmışlar degüller ya’nı cühüd degüller daķı azmışlar degüller ya’nı naşrāñ degüller.*”

E. A. T. : “*Yanut günü issi [kıyāmet güninde hüküm eylemege mālīk olan]*”

Tat. T. : “*Allahu Tegale bu dönyada barça kışélerge merhemetlé, yagni mö’minlerge de, keferlerge de nigmetlerén bire, emma ahirette mö’min bendeleréne géne birecek.*”

Tat. T. : “İy terbiyeçébéz Allah! Bézlerné turı yulga künder! **Turı yul – Kor’en hem sönnet yulıdır**”.

Eski Anadolu Türkçesine ait metin bir cümle hariç cümle kuruluşları açısından düzensizdir.

ör: E. A. T. : “Saña taparuz daķı senden arķa virmek isterüz.”.

Metinlerin bazılarında tercüme edilen kelimelerin yanında açıklamalarda yer almaktadır. K.T.’ye ait metinde bazı Arapça kelimeler açıklanarak Türkçeye çevrilmiştir. ör. “**ķamuķ tınlıķķa** rüzī beriglı”, “**ķamuķ mü’minlerni** yarlıķaķan”, “**törügensiz** bir Uķan”. Eski Anadolu Türkçesine ait tercümede “yanut günü issi ” ifadesine bir der-kenarla “ķıyāmet güninde ħükm eylemege mālik olan” şeklinde bir açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Karahanlı Türkçesine ait Fatiha tercümesinin cümle kuruluşu olarak dikkat çeken yönlerinden birisi de tercüme ederken ilave kelime kullanmaktan kaçınılmasıdır. Bunu kelime kelime tercüme yapılmasına bağlayabiliriz. Oysa diğer metinlerde anlam önde tutulduğu için bazı ilaveler yapılmıştır.

ör: K. T. : “bizni köni yolķa”

E. A. T. : “yol **ķöster** bize toĝru yol”

T. T. : “bize doĝru yolu **ķöster**”

A. T. : “bizi doĝru yola **ķönelť**”

U. T. : “bizni toĝra yolķa **bařlıĝın**”

Tat. T. : “İy terbiyeçébéz Allah! Bézlerné turı yulga **künder!** (Turı yul – Kor’en hem sönnet yulıdır)”

Kzk. T. : “bizdi tuvra colķa **salagür**”

Tercümelerde kullanılan kipler karşılaştırıldığında en çok geniş zamanın kullanıldığı için ve metinlerde genel olarak bir kip birlikteliğinden söz edilebilir. ör: tapınur miz, yarı tileyür miz (K.T.); taparuz, arķa virmek isterüz (E.A.T.); medet umarız, kulluk ederiz (T.T.);

ibadet edirik, kömek dileyirik (A.T.). Kazak ve Tatar Türkçesine ait metinlerde geniş zaman karşılığı olarak –a eki (ünlüyle biten fiilden sonra -y) kullanılmıştır. ör: gıybadet kılabız, yardım sorıybız (Tat. T.); kılşılık kılamız, cardem tileymiz (Kzk. T.); yardım tileymiz (U.T.). Uygur Türkçesinde (Öztürk 1997: 153) ise geniş zaman fonksiyonlu gelecek zaman kipiyle karşılaşırız. ör: ibādet kılımız (U.T.).

d. Notlar

Karahanlı Türkçesiyle yazılmış Fatiha sûresi tercümesinde dikkat çeken yönlerden bir diğeri bazı Arapça kelimelerin iki kelimeyle karşılanmasıdır. Örneğin *hamd* kelimesi *şükr ü ögdi* şeklinde birbirine yakın anlamda olan iki kelimeyle karşılanmıştır. Yine Arapça *Allah* kelimesine Türkçe *Uğan, İği* kelimeleriyle karşılık bulunmuştur. Karahanlı Türkçesine ait tercümedeki bir diğer husus “انعمت en’amte” kelimesinin “*minnet kı-*” gibi belki yazım hatasından dolayı büsbütün yanlış bir şekilde tercüme edilmesidir.⁴

Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış Fatiha sûresi tercümesinde ise “*raḥmān*” ve “*raḥīm*” kelimelerinin ikisi de Türkçeye “*raḥmet kılıcı*” şeklinde çevrilmiştir. Yine bu tercümede “*yanut günü issi*” ifadesi bir der-kenarla “*kıyāmet güninde hüküm eylemege mālİK olan*” şeklinde açıklanmıştır. Buradan *yanut* kelimesinin o dönemde artık unutulmaya başlandığını ve yerine Arapça *kıyāmet* kelimesinin yerleşmeye başladığını çıkarabiliriz. Eski Anadolu Türkçesine ait tercümenin transkripsiyonunda da bazı hatalar bulunmaktadır. Transkripsiyon alfabesi kullanılmadan yapılan çalışmada, Ahmet Topaloğlu tarafından metne eklemeler de yapıldığı görülmektedir. Metinde yer alan “*yanut günü issi*” ifadesinden sonra metin tamirine gidilmiş; “*ya’nı*” kelimesi metne ilave edilmiş ve bu ekleme metinde belirtilmemiştir (Topaloğlu 1976: 1).

IV. SONUÇ

Tercümelerin yapıldığı ilk dönemlerde satırlı tercümelerin yapıldığı, daha sonraki dönemlerde ise cümle olarak çeviriye geçildiği görülmüştür. Yine ilk çevirilerde dikkat çeken

⁴ “انعمت en’amte” kelimesinin asıl anlamı “ikramda bulunmak, nimet vermek” olmalıdır.

bir başka husus Türkçe kelimelerin kullanılma sıklığıdır. Bu çevirilerde Türkçe kelime oranları daha fazla iken çağdaş Türk lehçelerine yapılan çevirilerde bu durum terk edilmiştir. Tercümelerdeki anlatım gücüne ve açıklama cümlelerinin fazlalığına bakmak için aşağıda “toplam kelime sayıları”, “yabancı kelime sayıları” ve “toplam kelimelerin yabancı kelimelere oranı” verilecektir. Böylece Türkçe kelime kullanılma sıklığı da daha açık bir şekilde görülecektir:

Tercüme Edilen Metin	Toplam Kelime Sayısı	Yabancı Kelime Sayısı	Yabancı Kelimelerin Oranı
Karahanlı Türkçesi	54	7	% 13
Eski Anadolu Türkçesi	61	15	% 25
Türkiye Türkçesi	42	17	% 41
Azerbaycan Türkçesi	51	23	% 45
Uygur Türkçesi	42	20	% 48
Tatar Türkçesi	101	38	% 38
Kazak Türkçesi	47	10	% 22

Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere yabancı kelimelerin en az düzeyde kullanıldığı metin Karahanlı Türkçesine aittir. Yabancı kelime oranı en fazla olan ise Uygur Türkçesine ait metindir. Tabloda dikkat çeken bir diğer husus Kazak Türkçesine ait metinde diğer çağdaş lehçelere ait olan metinlerden çok daha az oranda yabancı kelime kullanılmasıdır. Yine açıklama cümlelerinden dolayı Tatar Türkçesine ait metnin toplam kelimesi diğer tercümelerin neredeyse iki katına ulaşmıştır. Bu kelime ve açıklama cümlelerindeki fazlalıktan hareketle Tatar Türkçesinde artık tercümeden çok meale geçiş gözlenmektedir.

Ayrıca Karahanlı Türkçesine ait metinde görülen ekler (-ğan / -gen, -ğa / -ge, -nı/ -ni) Karahanlı Türkçesinin devamı hüviyetindeki lehçelere ait tercümelerde (Uygur, Tatar ve Kazak) görülmüştür. Bununla beraber Eski Anadolu Türkçesine ait metindeki ekler, aynı lehçe grubundaki Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine ait metinlerde de dikkat çekmektedir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi ortak dil için dinî metinlerin çevirilerinin önemi büyüktür. Birçok lehçede tercümesi yapılan bu gibi metinler yeniden ortak dil mantığına uygun olarak gözden geçirilmeli, Türk lehçelerinin yakınlaşmasında aktif olarak kullanılmalıdır.

V. ÇEVİRİYAZI METNİ

I. Âyet

K.T. : Törügensiz bir Uğan İdi atı birle bağırşak kamuğ tınlığka rüzî berigli kamuğ mü'minlerni yarlıkağan.

E.A.T. : Tañrı adı-y-ıla ya'nî başların yâ okırın gey raḥmet kılıcı raḥmet kılıcı

T.T. : Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

A.T. : Rehmlî merhemetli Allahın adı ile.

U.T. : Nahayiti şepkatlik ve mehrîbân Allânî ismi bilen başlaymen.

Tat.T. : Rehimlé şefkatlé Allah isemé bélen başlıyım eşémné.

Kzk.T. : Asa kamğor erekşe meyrimdi Allanı atı men bastaymın

II. Âyet

K.T. : Şükr ü ögdi Tetrika ajunluğların ögtülegen idi

E.A.T. : Ögmek Tañrınıñdur 'âlemler ıssı yâ bisleyicisi

T.T. : Hamd (övme ve övölme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

A.T. : Hemd (şükr ve te'rif) olsun Allah'a âlemlerin Rebbine

U.T. : Cimi hemd ü sâna âlemlerniñ perverdigâri Allahğa ḥâstur.

Tat.T. : Çın maktav galemlerné, bôtén mehluklarını terbiyelevçé Allahu tegalege tiyêşlé.

Kzk.T. : Barlık maktav бүkil elemniñ rabbi Allağa

III. Âyet

K.T. : Rüzî berigli yarlıkağlı

E.A.T. : Gey raḥmet kılıcı raḥmet kılıcı

T.T. : O, rahmândır ve rahîmdir.

A.T. : (Bu dünyada hamıya) rehmlî (ahiretde ise ancak mö'minlere) merhemetli olana.

U.T. : Allah nahayiti şepkatlik ve mehrîbândur.

Tat.T. : Allahu Tegale bu dönyada barça kэшélerge merhemetlé, yagni mö'minlerge de, keferlerge de nigmetlerén bire, emma ahirette mö'min bendeleréne géne birecek.

Kzk.T. : Asa kamkor erekşe meyrimdi.

IV. Âyet

K.T. : Erklig şaşış yanut küniñi.

E.A.T. : Yanut günü issi [kıyāmet güninde hüküm eylemege mālīk olan]

T.T. : Ceza gününün mālīkidir.

A.T. : Hagg-hesab (gıyāmet) gününün sahibine.

U.T. : Kıyāmet küniñiñ igisidür.

Tat.T. : Allahu Tegale, gadéllék bélen hókém itüçé, ahiret könénél patşasıdır.

Kzk.T. : Kıyāmet küniñiñ [i]yesi.

V. Âyet

K.T. : Sini birlep saña tapınur miz yana sindin ol yarı tileyür miz.

E.A.T. : Saña taparuz daķı senden arķa* virmek isterüz.

T.T. : (Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız.

A.T. : Biz yalnız sene ibadet edirik ve yalnız senden kömek dileyirik.

U.T. : (Rebbimiz) señila ibādet kılımız ve sendinla yardım tileymiz.

Tat.T. : İy terbiyeçébéz Allah! Béz siña gına gıybadet kılabız hem her eşébézde sinnen géne yardım sorıybız.

Kzk.T. : (Ey Alla) sağan gına ķulşılık kılamız eri senen gına cardem tileymiz.

VI. Âyet

K.T. : Bizni köni yolķa

E.A.T. : Yol göster bize ıođru yol

T.T. : Bize doğru yolu göster.

* Metinde kelime ارق “arķı” şeklinde harekelenmiştir.

A.T. : Bizi doğru yola yönelt.

U.T. : Bizni doğru yola başlıgın.

Tat.T. : İy terbiyeçebéz Allah! Bézlerné turı yulga künder! (Turı yul – Kor'en hem sönnet yulıdır)

Kzk.T. : Bizdi tuvra colga salagür.

VII. Âyet

K.T. : Anların yolınka kim minnet kıldıl anların üze ırmes öleymes anlar üz[e] tağı yana yoldın azmış.

E.A.T. : Yolu anların kim eyelük eyledün anların üzerine kaçınılmışlar degüller ya'nî cühüd degüller dağı azmışlar degüller ya'nî naşrânî degüller.

T.T. : Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil.

A.T. : Ne'met berdiyin keslerin yoluna ; gezebe duçar olanların ve (Hagdan) azanların yoluna yoh!

U.T. : Gazapınge yolukқанların ve azganların yolıga emes, sen in'âm kılganların yolıga (başlıgın).

Tat.T. : Ol yulnı eyvelgélerge ingam itép birdéñ, bézlerné Sinéñ açuvıñ töşken ve adaşkan keshlernéñ bidéget hem zalelet yulınnan başka yulga künder, yagni Siné açuvlandırmagan hem hak yuldan adaşmagan kesheler yulına künder! "Amin."

Kzk.T. : Ni'metke ülendirgender siniñ colına aşuvğa oşragandardıñ cana adaşkandardıñ colına emes. (Āmīn).

VI. Tercümelerde Yer Alan Kelimelerin Tablosu

Arapça	Karahanlı Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Uygur Türkçesi	Tatar Türkçesi	Kazak Türkçesi
بسم b'ism	atı birle	adı-y-ıla	Adıyla	adı ile	ismi bilen	isemé bilen	atı men
الله Allah	Uğan, İdi	Tañrı	Allah	Allah	Allā	Allah	Alla
الرحمن er-Raḥmān	ruzī berigli	raḥmat kılıcı	Rahmān	rehmli	nahayiti şepkatlik	rehimlé	asa қамқор
الرحيم er-Raḥīm	yarlıқаған	raḥmat kılıcı	Rahīm	merhemetli	mehribān	şefkatlé	erekşe meyrimdi
الحمد el-ḥamd	şükr ü ögdi	ögmek	Hamd (övme ve övülme)	Hemd (şükr ve te'rif)	hemd	maktav	maktav
الله li'llāh	Tefri	Tañrı	Allah	Allah	Allah	Allahu Tegale	Alla
رب rabb	İdi	issi	Rabb	Rebb	perverdigār	terbiyelevçé	Rabb
العلمين el-'ālemīn	ajunluğlar	'ālemler	Âlemler	alemler	ālemler	galemler	elem
الرحمن er-Raḥmān	ruzī berigli	raḥmet kılıcı	Rahmān	rehmli	nahayiti şepkatlik	merhemetlé	asa қамқор

الرحيم er-Raḥīm	yarlıқағlı	raḥmet kılıcı	Rahīm	merhemetli	mehribān	merhemetlé	erekşe meyrimdi
مالك mālik	erklig	ıışşı	Mālik	sahib	igi	patşa	[i]ye
يوم الدين yevmü'd-dīn	yanut küni	yanut günü	ceza günü	Hagg-hesab günü	kıyāmet küni	ahiret köné	kıyāmet küni
اياك iyyāke	sini birlep sała	saña	ancak sana	yalnız sene	sañıla	siña gına	sağan ğana
نعبد ne'budu	tapınur miz	taparuz	kulluk ederiz	ibadet edirik	ibādet kılmız	gıybadet kılábız	ķulşılık kılamız
اياك iyyāke	yana sindin	daķı senden	yalnız senden	yalnız senden	sendinla	sinnen géne	senen ğana
نستعين nesta'īn	yarı tileyür miz	arķa virmek isterüz	medet umarız	kömek dileyirik	yardem tileymiz	yardem sorıybız	cardem tileymiz
اهدنا ihdinā	bizni	bize göster	bize göster	bizi yönelt	bizni başılığın	bézlerné künder	bizdi salagur
الصراط المستقيم şırāṭa'l-müstekīm	köni yol	toğru yol	doğru yol	dogru yol	toğra yol	turı yul	tuvra col
صراط	yol	yol	yol	yol	yol	yul	col
الذين ellezīne	anlarnıñ	anlaruñ	kimseler	kesler	-	kéşéler	-

en'amte انعمت	minnet kıl-	eylük eyle-	ikramda bulun-	ne'met ber-	in'ām kıl-	ingam it-	nimetke ülendir-
'aleyhim عليهم	üze	üzerine	-	-	-	-	-
ğayr غير	irmes	degül	değil	yoh	emes	başka	emes
المغضوب el-mağdūbi	öleymes	kaçınılmışlar	gazaba uğramışlar	gezebe duçar olanlar	ğazapıñge yoluğkanlar	açuvıñ töşken	oşrağandar
'aleyhim عليهم	üze	-	-	-	-	-	-
الضالين eḍ-dāllīn	yoldın azmışlar	azmışlar	sapmışlar	Hagdan azanlar	azğanlar	adaşkan kéşeler	adaskandar

Not: Tablodaki boşluklar (-) tercümenin kelimelerle değil; eklerle yapıldığını göstermektedir.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D. (1998), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (2004), *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası): Giriş- Metin-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ATEŞ, A. (1948), "Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Mühim Eserler", *İÜ, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, II (3-4) : 171-191.
- BOROVKOV, A.K. (2002), *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, (çev. H. İ. USTA, E. AMANOĞLU), Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (1996), "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası)", *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayıma Hazırlayan: O.F.SERTKAYA), Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*; Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HARRİS, R. / TAYLOR T. J.(2002), *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları*, (çev. E. E. TAYLAN, C. TAYLAN), Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAN, A. (1961), *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara :D.İ.B. Yay.
- KARASOY, Y. (2004), *Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)*, Konya: SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Kor'an Tefsire* (1994), Kazan Tatarstan: Kitap Neşritatı.
- KÖPRÜLÜ, F. (1926), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Kuran Kerim Uygurça Tercimesi* (1986), (çev. Muhemmet Salih), Pekin :Milletler Neşriyatı.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (1987), Ankara : TDV. Yay.
- ÖZTÜRK, R. (1997), *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, Ankara :Türk Dil Kurumu Yayınları.

- TOPALOĞLU, A. (1976), *XV.Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, I. Cild, İstanbul :Kültür Bak. Yay.
- TOPARLI, R. vd. (2003), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UĞURLU, M. (2004), “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değerliği”, *Bilig-Bahar* 29.
- KOÇ, K. vd. (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara : Akçağ Yayınları.
- SEVİM, A., “Martin Luther’in İncil Çevirisinin Ortak Alman Dilinin Oluşmasındaki Rolü”,(07.12.2005), http://www.insanbilimleri.com/makaleler/linguistik/martin_luter.htm.